

Szolláth Dávid*

A NYILVÁNOS OLVASÓ

– Kálmán C. mint kritikus –

Nagyjából tíz évvel ezelőtt volt egy esszétervem, az volt a munkacíme, hogy *Nyolc kritikus*. A kortárs magyar irodalomban fellelhető kritikusi habitusokat szerettem volna tipizálni. Ennek a tervnek voltak negatív motivációi (magyarán: a sok frusztráció, amit az ember összeszed a szakmában) és valódi, pozitív inspirációi: Keresztesi József, Takáts József és még néhány általam kedvelt, rendszeresen olvasott irodalomkritikus munkássága. Addig toldoztam-foltoztam a tipológiámat (a „nyolc” típus hol hat, hol tizenkettő volt), hogy már szinte mindenkit el tudtam helyezni benne, akit fontosnak vagy legalábbis jellegzetesnek tartottam. Egyedül Kálmán C. kritikus habitusát nem tudtam jól megragadni. Ő volt a hiba a rendszeremben, de a rendszer nélküle nem ért volna semmit.

Mivel hetente találkoztam Gyurival az Irodalomtudományi Intézetben, dohányzás közben elmondtam neki, mi foglalkoztat. Különösebb hangsúlyok nélkül persze, mint akinek nincs épp jobb beszédtemája. Tudtam, ha túllihegem, nem fogja érdekelni. Természetesen arról egy szót sem szóltam, hogy épp rajta akadtam el, őt nem tudom hova tenni. Az efféle érzelmeket, mint például tanítványi hála, kollegiális megbecsülés vagy tudásának elismerése, képtelen voltam vele közölni. Vagy mert nem nyitott erre alkalmas felületet, vagy egész egyszerűen nem volt hozzá nyelvem. Nem vigasztal, hogy ezzel sokan voltunk így. Talán nem mindenki. Van, aki mestérének nevezi, és persze joggal, hisz az volt, a mesterünk, de én úgy vagyok vele, hogy ha már efféle komolykodó vallomásossággal nem hoztam őt zavarba életében, akkor inkább most se *mesterezném*. A szó szerepidegen a pátoszban azonnal hamisságot orrontó Gyuritól. Úgy volt a mesterünk, hogy ezt lehetőleg senki ne vegye észre.

Egyébként utólag sem könnyíti meg, hogy beszéljünk róla. Az biztos, hogy ez sem tetszene neki. Ez, amit most csinálunk, mint hülye kis utókor, ebben a *Literatura*-összeállításban. Húzná a száját. Mondaná, hogy hagyjuk a francba a személyi kultuszt, mire jó ez, valami ilyesmit. Valószínűleg Esterházy volt a legkedvesebb szerzője, de még az ő emlékező-tisztelgő írásairól is fanyalgott.¹ Orbán Ottó *hommage*-verseiről

* A szerző a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa.

¹ Egy jó és termékeny kritikusról olykor nehéz megmondani, kik és mik a kedvencei. Gondolhatnánk, hogy több évtizedes gyakorlat után talán már nincsenek is neki. Az, hogy Kálmán C. sokat és nagy elismeréssel írt Esterházyról, még nem perdöntő. Ennél árulkodóbb, amikor más művek bírálatánál használja műveit. Például Temesi Ferenc *Por* című szótárregényének megítélésekor kritikái normaként, Garaczi László *metaXájának* elemzésekor értelmező analógiaként, de még Stephen King gáncsolása közben is eszébe jut. A Károlyi Csaba-féle ÉS-kvartett 2013-as évadának beszélgetésein pedig a *Termelési-regényt* választotta „tízpontos” etalonnak. (A 2015-ös évadban

pedig azt írta, a versek beszélője gyanús, „mindenáron meg akar jelenni maga is azon a képen, amelyet hódolata tárgyáról fest [...] veszedelme az *hommage*-nak a gőg meg a féltékeny szeretet.”² Körbeálljuk a ravatalt és úgy csinálunk, hogy Kálmán C. György a *Literatura* szerkesztője volt, és hát persze, az volt, méghozzá nem is akármilyen (lásd erről Kappanyos András és Veres András a jelen számban), csak hát nem biztos, hogy ezzel a tétellel érdemeinek képzeletbeli listáján mi bekerülnénk az első tízbe.

Ötletemet játéknak vette, akkor ott az Intézet udvarán, cigizés közben. Vége volt az értekezletnek. Leszívta az első slukkokat, köhögött egy retteneteset, és amikor megint kapott levegőt, feloldódott. A típusoknak ugyanis voltak nevei („az ideológus”, „a bába”, „az importőr”, a „bálványdöntő” stb.), és ez elszórakoztatta. Mondott tippet, kit hogyan lehetne skatulyázni. Leíró tipológia helyett egyre jobban hasonlított a dolog egy virtuális castingra, amelyben a „magyar kritika” munkacímű *sitcom* forgatókönyvéhez keresünk jelölteket. Az ironia – ellentétben a hálával, a lelkesedéssel és a bornírt őszinteség hasonló formáival – olyan kommunikációs üzemmód, amelyben könnyű volt kapcsolódni hozzá. Amikor aztán látta, hogy én ezt voltaképp komolyan gondolom, akkor kihűlt a lelkesedése, kicsit elhúzta a száját. Nem volt a közelben hamutál, ujjal kipöckölte a parazsat, a csikket a zakója zsebébe tette. Mi lehetett azokban a zsebekben. Jó, hát tényleg hülyeség, mondtam. Mint aki elrontotta a játékot. Indultunk vissza az udvarról.

A tervezett szöveg sorsát valószínűleg ez a szájhúzás döntötte el, és nem az, hogy nem tudtam jól, frappánsan besorolni Gyuri kritikáit. Addig tetszett neki a dolog, amíg piszkálódunk a kollégákkal a hátuk mögött, és akkor lett az ötlet gyanús, amikor rájött, hogy én itt le akarom írni a mezőt, el akarok helyezni típusokat, ki akarok jelölni helyeket. A „mező” és a „habitus” kifejezéseket egészen biztosan használtam. Nyilván imponálni akartam, arra számítottam, hogy Bourdieu-vel körítve majd könnyebben megveszi az ötletet Gyuri. A tanulság természetesen az volt, hogy senkit és semmit nem kell *elhelyezni*. Az úgysem lesz pontos. Komolyan érdekelte a mezőelmélet, először az ő óráin hallottam róla, évekkor korábban, de a mező fölé rendelt átfogó kutatói látószög hatalmi pozíciója idegen volt tőle. Az ő kritikus és kutatói stratégiája ezzel ellentétes volt. Ez sajnos közhelyesen hangzik, de nem tudom pontosabban megfogalmazni: az ő módszere a kanonikus, magától értetődőnek vett pozíciók kimoztatása, megbillentése volt, jól irányzott kérdésekkel, logikával és az ironia sokféle tónusával.

Mindjárt visszatérek a kimoztatáshoz. De inkább kezdem az elejéről. Vegyük azt, hogy Gyuri ad elő, vagy az ő cikkét olvasod. A jóleső várakozás, az ismerős hang,

viszont Nadas Pétertől az *Egy családregény végét.*) Az említett fanyalgást lásd KÁLMÁN C. György, „Haris (Esterházy Péter: *Egy két haris*)”, in KÁLMÁN C. György, *Mű- és valódi élvezetek*, 207–209 (Pécs: Jelenkor Kiadó, 2002), 208.

² KÁLMÁN C. György, „Az értékek megőrzése (Orbán Ottó: *Hallod-e te sötét árnyék*)”, in KÁLMÁN C., *Mű- és valódi élvezetek*, 89–96, 94–95.

Biztos lehetsz benne, hogy itt lesz valami csavar. Mondjuk kezd unalmas lenni a konferencia, meleg is van, de semmi baj, mert Gyuri épp most biceg ki a mikrofonhoz. Hátradölsz, mert tudod, miféle stilisztikai és intellektuális élmény vár, a műélvezet valódi élvezet lesz. Valami szabadkozással fog nyitni, hogy ő voltaképp nem is ért ehhez. Merő tévedésből van itt. Persze. Erre mindenki felébred, máris övé a közönség. Van benne pici Woody Allen – amikor elkésik a saját tárgyalásáról, és azzal kér bocsánatot, hogy nem talált *kóser parkolót*. És szinte biztos, hogy már a cím vagy az első mondat is erős lesz. Ott vannak például Gyurinak az úgynevezett „gyilkos címei”: *Kifulladás, ásít* (Bret Easton Ellis *Amerikai Psychójáról*) *Kis regény, kis csalódás* (Eustachy Rylski *Az ezredeséről*), *Húsz perc* (Sánta Ferenc *Húsz órájáról*), *A szabadidő kulturált eltöltése* (Háy János *Xanadujáról*). Jó, ezek nem éppen „finom kimozgatások”, az ilyen cím bizony első percben bevitt K. O., ebből már nem lehet felállni. Vagy egy klasszikus: *Mi a bajom Nagy Lászlóval?* Nevetsz, de közben halkán kéred a Jóistent, hogy soha, de soha ne kerülj abba a helyzetbe, hogy Kálmán C. rólad írjon kritikát.

A szövegeiből kritikaíró mesterkurzust lehetne tartani. Első lecke, a kezdőmondat. Hogyan kapd el az olvasó figyelmét? „Orbán Ottó mindent tud.”³ „Csak győzzünk kimászni a feltoluló közhelyekből.”⁴ „Legalább akkora kísértés Konrád György új regényét [...] szidalmazni, mint feldicsérni.”⁵ Nem kritikából idézem, de nem lehet kihagyni: „Kedves gyerekek! / Bizonyára sokat hallottatok már a dekonstrukcióról...”⁶

Miután befejezte a szabadkozást, rövid bohóckodás után eljut odáig, hogy leírja a tárgyat. A tapasztaltabb kálmáncisták már sejtik, hogy mi következik. Most jön az a pozíció vagy megegyezésem bizonyosság, közvélekedés, amit szét fog szedni. Ha kritikát ír, kötelességének tartja az ismertetést, de az ismertetés tónusa már nagyon sok mindent elárul. Ha előad, tanulmányt ír, akkor röviden, kevés szóval csinálja, látszólag hanyag, olykor publicisztikus stílusban vázolja fel, ezzel is azt sugallva, hogy felesleges erre több szót vesztegetni, hiszen úgymint mindenki tudja, miről van szó. Esetleg szabadkozik, hogy egyáltalán szóvá teszi ezt az egészet ilyen tanult közönség előtt. Két példa:

Mindenesetre úgy szoktunk gondolni a *Bovarynére*, mint ami a nagy realista elbeszélő hagyomány egyik csúcsa és beteljesülése, nagy társadalmi körkép, a realista elbeszélői konvenciók kidolgozása és megmutatása.⁷

³ Uo., 89.

⁴ KÁLMÁN C. György, „Az ég vizében (Tolnai Ottó: *Kékitőgolyó*)”, in KÁLMÁN C., *Mű- és valódi élvezetek*, 84–88, 84.

⁵ KÁLMÁN C. György, „Vastag regény, éles villanások (Konrád György: *Kőóra*)”, in KÁLMÁN C., *Mű- és valódi élvezetek*, 127–133, 127.

⁶ KÁLMÁN C. György, „Bevezető: A dekonstrukció születése”, in KÁLMÁN C. György, *Te rongyos (elm)élet!*, 241–244 (Budapest: Balassi Kiadó, 1998), 241.

⁷ KÁLMÁN C. György, „Flaubert leírásai a *Bovarynében*”, in HAJDU Péter et al., szerk., *Leírás: Elmélet, irodalom, kép*, 219–227 (Budapest: Reciti Kiadó, 2019), 219.

Azt talán egy átlagos irodalomkedvelő is megérti, ha valamit „mándysnak” minősítenek...⁸

Elmondja, hogy látszólag milyen egyszerű olyan dokumentumregényt csinálni, mint Csalog Zsolt *Parasztregénye*, csak kell egy jó adatközlő, le kell írni, kicsit szerkesztve, amit mond.⁹ Vagy felsorol négy tipikus, közhelyes megközelítést, amivel könnyű lenne leírni Parti Nagy nyelvét, líráját. Aztán sorra mindről levezeti, hogy tévedés.¹⁰

Ezek alapján akár azt is gondolhatnánk, hogy Kálmán C. a *bálványdöntő* kritikus típusába tartozik. Aki, talán a szokásosnál tréfásabb, ironikusabb stílusban, de végső soron abban utazik, hogy a megrögzült közvélekedéseknek, a megszentelt kánonoknak és kultuszoknak alávigjon. Aki notórius különvélemény-bejelentő, kulturális fenegyerek. Nyilván nem az volt, mindjárt kitérek arra, miért nem. De össze lehet válogatni egy csokornyit olyan szövegét, amelyek nem volnának ilyen vitriolosak, (s egyben ilyen élvezetesek), ha nem bosszantaná az adott hagyomány hamissága, az adott szerző túlértékeltége. Kézenfekvő példái ennek azok a rendszerváltás környékén (kicsivel előtte és néhány évig utána) írt szövegei, amelyek a Kádár-korszak irodalmi örökségét tépázzák meg és figurázzák ki (a *Tűztánc*-antológia költőit, Nagy Lászlót, Sánta Ferencet).

Közhely, hogy a nyolcvanas–kilencvenes évek teljes értékátrendeződést hozott a magyar kritikában. Azt hiszem, nem nagyon lehetett valaki hiteles kritikus úgy, hogy ebben ne vegyen részt. Ha igaz, hogy „a *Termelési regénnyel* kezdődött meg a magyar irodalom desztalinizációja”,¹¹ akkor igaz az is, hogy maradt munka ezen a téren még a kilencvenes évekre is. Gyuri ahhoz az író- és kritikusnemzedékhez tartozott, akik nem egyedül, de *elsősorban* Esterházytól tanulták meg, hogy az író kezében az ideológia legjobb ellenszere az irónia. De elfogultsággal sem volt vádolható. Nemcsak a korrumpálódott népi és szocrealista hagyományt, hanem a Kádár-korszak ellenzéki kultuszterzőit is bírálta (Hajnóczyt élesen, Petrit, Konrádot enyhébben, sőt olykor Esterházyt is). Ezek az írásai átmeneti műfajúak, az aktuális kritika és a közelmúlt irodalomtörténete között billegnek, „újraolvasások”. Az egész szakma újraolvasta akkor a modern magyar irodalomtörténetet, gondolhatunk például a Kulcsár Szabó Ernő és tanítványi köre kezdeményezte *Újraolvasó* sorozatra.

Azért nem volt Kálmán C. mégsem *bálványdöntő*, ügyeletes kultuszromboló, mert nemcsak a vizsgált *tárgyat*, hanem a *saját pozícióját* is állandóan kikezdte írásaiban.

⁸ KÁLMÁN C. György, „Mándy kitépett füzetlapjai”, in KÁLMÁN C., *Mű- és valódi élvezetek*, 40–49, 40.

⁹ KÁLMÁN C. György, „Szelíd csapdák (Csalog Zsolt: *Parasztregény*)”, in KÁLMÁN C., *Mű- és valódi élvezetek*, 50–56.

¹⁰ KÁLMÁN C. György, „Műbíráló, négy tévedésben (Parti Nagy Lajos: *Esti kréta*)”, in KÁLMÁN C., *Mű- és valódi élvezetek*, 141–152.

¹¹ KÁLMÁN C. György, „Örök karnevál (Esterházy Péter: *Termelési-regény: [kissregény]*)”, in KÁLMÁN C., *Mű- és valódi élvezetek*, 194–199, 197.

Ilyet az igazuk biztos tudatában lévő bálványdöntők ritkán tesznek. Ami azt illeti, a magabiztosság, a kételynélküliség kritikai elmarasztalásainak igen gyakori oka és nagyon különböző szerzőkről írt kritikáiban kerül elő, Nagy László, Orbán Ottó vagy Temesi Ferenc kapcsán. Most újra áttekintve jó néhány írását, úgy tűnik, a *saját pozíció* elbizonytalanítása egyik legfontosabb vonása. Igen sok változata van ennek, például alkalmasságának vagy felkészültségének már említett retorikus megkérdőjelezése, de ilyen az általa választott műfajok és beszédhelyzetek állandó reflektálása és gyakori parodizálása is. A szakmában igen népszerűek a paródiái. A *Tűztánc*-antológia költőiről írt szövege iskolai dolgozatot imitál, egy intézeti mulatságon előadta az opponensi vélemény műfajparódiáját (ami, ha jól látom, a legnézettebb Kálmán C.-videó a YouTube-on),¹² Esze Dóra második regényéről írt kritikája pedig mintha egy elvetemült kreatívírás-mentor „Hogyan írjunk pocsek bestsellert?” tanácsadószövegének paródiája volna.¹³ Az is előfordult, hogy a bírált mű stílusában írta meg a kritikát, (például Kukorelly Endre *Rom*, Esterházy Péter *Egy nő* című könyveiről értekezve). Egy Szegedy-Maszák Mihály emlékének ajánlott előadásán, miután vázolta a kiinduló problémát, ezzel vezeti fel a következő szakaszt: „Az előadás egy pontján ki szokás térni a kérdés történetére – akkor tegyük meg.”¹⁴ *Szóvátétel* című kötetének előszava pedig így kezdődik: „Az előszó legelején, az első bekezdésben a szerző mentegetőzésbe kezd...”; hasonlóan folytatódik, majd így zárul: „Az előszót a szerző egy sziporkázóan szellemes poénnal zárja...”¹⁵ Mintha azt mondaná: *mindketten tudjuk, nyájas olvasó, hogy az efféle előszavak közhelyesek és unalmasak, én se várom tőled, hogy ilyet olvass, te se várd tőlem, hogy ilyet írjak.*

Azt mondtam, hogy Kálmán C. műveire kritikaíró kurzust lehetne alapozni. A korai Esterházy-művekről szóló írása azt demonstrálja igen szórakoztató módon, hogyan *ne* írjunk kritikát. A szöveg a pályakép irodalomtudományos műfajának paródiája:

Kezdhetnénk így:

„Rendkívül tehetséges, egyéni hangú, fiatal szerző két novellagyűjteményét tartalmazza ez a kötet: az ifjú prózaíró szárnypróbálgatásai módfelett ígéretesek, új szint jelentenek átalakuló irodalmunkban stb.”

Jaj. Dehogysis. [...]

¹² KÁLMÁN C. György, „Módszertani útmutató opponensi véleményhez”, hozzáférés: 2022.03.10, https://www.youtube.com/watch?v=s7EE0rA_ijI.

¹³ KÁLMÁN C. György, „Néhány bölcs tanács”, in KÁLMÁN C. György, *Szóvátétel: Mélyenszántók, színvonalasak, rangosak*, 86–89 (Budapest: Noran Kiadó, 2008).

¹⁴ KÁLMÁN C. György, „Eleje, vége”, in *Dehogysis terem citromfán*, 159–166 (Budapest: Balassi Kiadó, 2019), 163.

¹⁵ KÁLMÁN C. György, „Előszó (Előszóvátétel)”, in KÁLMÁN C., *Szóvátétel*, 7–9.

„Alig száradt meg a tinta egyetemi diplomáján, amikor az ifjú Esterházy télvíz idején (télvíznek kellett lenni, bármit jelentsen is ez) gyűröttes kéziratával elzarándokolt a nagy hatalmú kiadóigazgatóhoz, és csakhamar meg is jelent ez a kis kötet, amely oly meghatározó fordulatot hozott a magyar prózaírás történetében – a *Fancsikó és Pinta*” stb? Na nem, brr, szó sem lehet róla.¹⁶

Az igazi ingyencség, amikor Kálmán C. Umberto Ecót mint tudomány- és irodalomparodistát bírálja. Eco jó, de azért nem Karinthy, írja róla. „Valahogy Ecóval lehet baj: kissé terjengős, ezért nem elég éles, vicces, de nem megsemmisítő.”¹⁷ A paródia minőségére különösen kényes volt.

Ha rápillantok a nyolc (vagy hat vagy tíz) jellegzetes kritikustípus listájára, akkor ezek alapján világos, hogy *tudományos kritikus* sem lehetett Gyuri. A tudományos kritikus a kritikát kívánja emancipálni, kutatások és elméletek alapján kívánja függetleníteni a szubjektív véleménytől, amit naivitásnak tart. A tudományos kritikus saját diskurzusával példát is mutat, azt haladottabbnak tekinti, mint az emancipálni kívánt kritikai átlagot, ezért előíró kritikát művel, amit olykor (irodalom)tudományos *leírásnak* állít be. A rendszerváltás utáni időszak másik igen jellegzetes, a tudományos kritikuséval gyakran összefonódott szerepköre volt az *importőr*. Ez utóbbi az „elméleti boom” korszakának hőse. Az ország szellemi elmaradottságát látva fordítani kezd, utazik, kapcsolatot épít, konferenciákat szervez, tudását és befolyását arra fordítja, hogy a hazai irodalom, oktatás és kultúra minél hamarabb felzárkózzon, azaz külső szemmel néz az itthonira. Kritikusi normája: a nemzetközi láthatóság szempontjából marasztalja el, illetve dicséri meg a friss hazai műveket.

Gyuri kritikái, ironikus vagy önironikus kiszólásai, túlértelmezésparódiái¹⁸ többünknek már egyetemi hallgató korában hatásos ellenanyagok bizonyultak a korabeli kritika – korántsem csak egy irányzatra jellemző – szcientista hullámával szemben. Félreértés ne essék, tanulmányai és egyetemi órái a kurrens irodalomelmélet legjobb forrásai között voltak, azaz szó sincs valamiféle elméletellenességről. Ami azt illeti – irodalomelméleti kutatóként – ő is importőr volt, az irodalomtudomány terén is kivette a részét a szakma rendszerváltás környéki és utáni tájékozódásából és értékátrendeződéséből. A beszédaktus-elmületről írt, sokat emlegetett kandidátusija mellett a kánonokról, az értelmezői közösségekről, a rendszerelvű irodalomtudományról, a fordításelmületről, a holokausztirodalomról és még jó néhány területről írt megkerülhetetlen tanulmányokat, szerkesztett köteteket és emlékezetes

¹⁶ KÁLMÁN C. György, „Jónapot, szia (Esterházy Péter: *Fancsikó és Pinta. Pápai vizeken ne kalózkodj!*)”, in KÁLMÁN C., *Mű- és valódi élvezetek*, 191–193, 191.

¹⁷ KÁLMÁN C. György, „A tudós költő viccelődik”, *Beszélő* 6 (2001): 32–33, <http://beszelo.c3.hu/cikkek/a-tudos-kolto-viceلودik>.

¹⁸ Például a jelen emlékszámban Kisantal Tamás által felidézett interpretációparódiája: KÁLMÁN C. György, „Petőfi Sándor: *Megy a juhász a számaron...*”, in KÁLMÁN C., *Te rongyos (elm)élet!*, 234–240.

Helikon-számokat, fordított és fáradhatatlanul lektorálta mások irodalomelméleti fordításait. Az immunitás, amit kaptunk tőle – vagy legyen óvatos és ne fogalmazzak többes számban: kaptam tőle – természetesen nem arra vonatkozott, hogy a kritikai ítélet ne lehetne irodalomtudományos alapozottságú, hiszen az ő kritikái is tele voltak nyelvészeti, narratológiai és poétikai érvekkel, hanem arra, hogy a teóriát, a terminológiát, a szakirodalmi autoritásokat *ne mutogassuk*, ne bújunk mögé, továbbá ne bízunk benne kritika nélkül. A Gyuri kínálta szakmai magatartásmintára tökéletesen illik Earl Chesterfield szállóigévé vált intelme fiához: „Wear your learning, like your watch, in a private pocket: and do not pull it out and strike it merely to show that you have one.” Gyuri ritka és értékes ellenméreg volt a kilencvenes évek második felében, amikor hatalmas ütemben fogyasztottuk a tanáraink által frissen közvetített „elméletet”, így, egyes számban emlegetve több nyelvterület és sok évtized torlódott anyagát, és nem volt idő az elmélyülésre és a kritikai távolságtartásra, viszont nagyon menőnek tűnt nevekkel dobálózni.

Kálmán C. kritikában és tanulmányban egyaránt némi távolságtartással használja az irodalomelméletet a műértelmezésben. Amikor mégis irodalomelméleti okfejtésre „ragadtatja magát” értelmezőként, akkor – ahogy már láttuk –, megint szabadkózik, próbál kihátrálni abból a teoretikus pozícióból, amit – egyébként kifogástalan argumentációval, logikus gondolatmenetben – elért.

*Mi tagadás, ez az elméleti(eskedő) bevezetés akár el is maradhatott volna; sokkal többet vagy sokkal kevesebbet kell erről mondani. Dehát ez csak bevezetés. A következőkben ez csak segédháloul szolgál a fontosabb: narratológiai-tipológiai háló mögé.*¹⁹

A kiváló francia szociológus, Bourdieu, valahogy úgy magyarázza Manet (és vele, mellette Flaubert) nagyságát, hogy választ adott, reagált kora művészetének minden fontos mozzanatára; hogy felmérte az egész mezőt, amin ő maga is mozgott, meg a mező történetét, és mindezt figyelembe vette – parodisztikus, ironikus, tagadó vagy igenlő választ adott.

*Ezen persze jól el lehet vitatkozgatni...*²⁰

A saját állításait gyakran megkérdőjelező, a választott műfaján is ironizáló Kálmán C.-től elvileg az *elkötelezett kritikus* habitusának is idegennek kellene lennie. Az *elkötelezett* kritikustól is magabiztosságot várunk el, hiszen ő az, aki felismeri és szóvá teszi a társadalmi egyenlőtlenségeket, és ő az, aki nem kívánja elválasztani társadalmi-morális ítéleteit az esztétikaiaktól. Esetleg úgy gondolja, hogy a teljesen

¹⁹ KÁLMÁN C. György, „A harmincas évek elbeszélő szövegei: Terminológia és tipológia”, in KABDEBŐ LÓRÁNT és KULCSÁR SZABÓ ERNŐ, szerk., „Szintézis nélküli évek”: *Nyelv, elbeszélés és világkép a harmincas évek epikájában*, 82–101 (Pécs: Janus Pannonius Egyetemi Kiadó, 1993), 82.

²⁰ KÁLMÁN C. György, „Néhány Örkeny-mondat”, *Élet és Irodalom* 66, 14. sz. (2012): 21.

független esztétikai ítélet nem más, mint ideológiai fikció, a kulturális elit uralmának rejtett formája. Az irodalom szerinte alkalmas terepe a társadalomkritika kifejezésének, hiszen, ha egy sikeressé váló remekmű el tudja terjeszteni a társadalmi szolidaritás aktuális formáit, akkor a szolidaritás igénye – legalább szimbolikus formában – megújul, fennmarad. Az elkötelezett kritikus nehezen nélkülözheti a társadalmi igazságosság normáját, noha ügyelnie kell arra, hogy ne ez legyen az egyetlen mérceje, hogy semmiképp ne vezesse meg a politikai giccs, ezért saját hitelessége érdekében épp neki kell(ene) felszólalnia a didaktikus tézisművek, a nyomorromantikák, az olcsó utópiák ellen.

Az eddigiek fényében talán meglepő, hogy Kálmán C.-nek van néhány olyan kritikája, amelyik ehhez a típusozhoz közelíthető. A legkiemelkedőbbek ebből a csoportból talán a Tar Sándorról írt kritikái, az irodalmi mű *szolidaritásának* (Csalog Zsolt *Parasztregénye* kapcsán is felmerülő) szempontja ezekben az írásaiban a legkifejtettebb.²¹ De több helyen észrevehető az is, hogy Kálmán C. örömmel vizsgálja azokat az irodalmi műveket, amelyeket a *nyelvi elitellenesség* valamilyen formája jellemez. Amikor például azt bizonyítja be, hogy Parti Nagy heteroglossziája nem az irodalmi nyelv gazdag hagyományainak parádés ünneplése, hanem épp az irodalmi nyelv trónfosztása,²² vagy amikor Szép Ernőnél elemzi az „alacsony” és általában lenézett hétköznapi pesti nyelv szerepét.²³ A nyelvrontás poétikáját ő maga is szeretne használni. Csak egy példa: Sickratman *Buzi-e vagy?* számának címét veszi kölcsön, amikor Németh Gábor regényéről szóló kritikájának a *Zsidó-e vagy?* címet adja.²⁴ Az ilyen döntéseiben nehéz nem látni a társadalmi-etikai kiállás gesztusait, a civil kurázsit, ami egy hiperreflektált, önironikus irodalmártól nem magától értetődő. Kritikus munkásságának ez az oldala Kálmán C. publicista profiljához van közelebb, nem véletlen, hogy válogatott publicisztikájának kötetében, a *Szóvátételben* is találunk irodalomkritikát.

Azt a kis epizódot ott az Intézet udvarán egyébként el is felejtettem. Csak ahogy most – gyászmunka gyanánt – az írásait olvasom újra, és azon gondolkozom, hogyan teljesítem a „Kálmán C. mint kritikus” című házi feladatomat, jutott eszembe, hogy egyszer én itt már elakadtam. De nincs értelme a többi típust elővenni, látható, hogy legfeljebb részben illenek rá ezek a kategóriák. Egyvalamiről nem szóltam még, amit most sokkal fontosabbnak tartok, mint akkor. Pontosabban, akkor nem is vettem

²¹ KÁLMÁN C. György, „Aki a beszéd-nélküliért beszél (Tar Sándor: *A Te országod*)”, in KÁLMÁN C., *Mű- és valódi élvezetek*, 153–156; KÁLMÁN C. György, „Szabad, függő (Tar Sándor: *Lassú teher*)”, in KÁLMÁN C., *Mű- és valódi élvezetek*, 157–166; KÁLMÁN C. György, „A boldogabbik vég (Tar Sándor: *Minden messze van*)”, *Magyar Hírlap*, 1995. okt. 14., 16.

²² KÁLMÁN C., „Műbírálat, négy tévedésben...”, 151–152.

²³ KÁLMÁN C. György, „Alkalmiság és újítás Szép Ernő kisregényeiben”, *Literatura* 40, 4. sz. (2014): 335–342; KÁLMÁN C. György, „A túlélés poétikai problémái. 1945 Megjelenik Szép Ernő *Emberszag* című kötete”, in SZEGEDY-MASZÁK Mihály és VERES András, szerk., *A magyar irodalom története: 1920-tól napjainkig*, (Budapest: Gondolat, 2007), 418–427.

²⁴ KÁLMÁN C. György, „Zsidó-e vagy?”, *Jelenkor* 47, 11. sz. (2007): 1178–1182.

észre, noha nyilvánvaló. Arról van szó, hogy Gyuri nagyon komolyan vette az olvasói tapasztalatot. Ez, tudjuk, nehezen megragadható, gyanús valami, az irodalomárok többnyire homályos utalásokkal említik csak, nem egyszer általánosítva, kiterjesztve a saját olvasói benyomást a mintaolvasóra, bár vannak kísérletek mérésére, feltárására, például a *reader response* irányzatok vagy a kognitív poétikai kutatások területén és máshol. Bárány Tibor a *Mű- és valódi élvezetekről* írt kritikájában megfogalmazta ugyanezt, és szerintem fején találta a szöveget: „Kálmán C. György recenziói tehát az olvasói tapasztalat és a poétikai magyarázat összekapcsolásának formájában tesznek javaslatot a mű befogadására.”²⁵

Az olvasói tapasztalat szóhoz juttatása egyébként sokszor abban a keresetlen megfogalmazásban kerül elő – amit a Nagy László-tanulmányánál már láttunk –, „mi a bajom ezzel és ezzel a könyvvel”: „Nekem például van valami bajom Hajnóczyval, de mi?”²⁶ „De ha van valami bajom a *Fuharosokkal*, ez az. A hím-szerepnek és a nőstény-szerepnek ez a végletes szembeállítás, ez a túl könnyen allegorizálható, behelyettesíthető, továbbírható dichotómia.”²⁷ Néha finomít a fogalmazáson, de a lényeg ugyanaz: „De azt sem fogom tudni megmondani, hogy mi zavar olykor Mándyban: hogy sok? És ez mit jelent? Hogy nem mindig szerkeszt elég szigorúan? Vagy hogy gyakran egyforma?”²⁸

Nem nyegleségről, modorról van itt szó, a fogalmazás ne tévesszen meg senkit. Nekem azért fontos ez a felfedezés – túl azon, hogy most halála után is tanulhatok tőle még valamit –, mert lenyűgöz, hogy egy ennyire profi értelmező nélkülözhetetlenek és megfajtatandók tartja az olvasói impulzust, nem restell hivatkozni erre a nagyon szubjektív, tudományos argumentációval, szakmai érvekkel nehezen védhető benyomásra. Mintha ez az élvonalbeli kritikus, a rendkívül olvasott, nagy hatású irodalomtudós előszeretettel vállalná az eszköztelenséget, a civil hangnemet, és azt mondaná, hogy végső soron az olvasásélmény a legfontosabb, úgyis az dönt minden műről, ezt kell tetten érni, és minden tudományos apparátus vagy etikai-politikai meggyőződés másodlagos ehhez képest. Valószínűleg ez lehet az egyik titka Kálmán C. hosszú évtizedeken, egész pályája során megőrzött olvasói elfogulatlanságának és nyitottságának. „Kálmán C.-t mint kritikust” persze ettől még nem tudom jobban besorolni. És jól van ez így. Gyuri egy tudósi kvalitásait (hiába) rejtegető, vitriolos, humoros, olykor kultuszromboló, olykor elkötelezett, de többnyire ironikus, önironikus, hiperreflektált *nyilvános olvasó*.

Kálmán C. mint Kálmán C.

²⁵ BÁRÁNY Tibor, „Műkritikák valódi olvasók számára (Kálmán C. György: *Mű- és valódi élvezetek*)”, *Jelenkor* 46, 7–8. sz. (2003): 810–817, 812.

²⁶ KÁLMÁN C. György, „Hült hely (Hajnóczy Péter: *Elbeszélések*)”, in KÁLMÁN C., *Mű- és valódi élvezetek*, 63–67, 63.

²⁷ KÁLMÁN C. György, „Az olvasó mint fuharos (*Fuharosok*)”, in KÁLMÁN C., *Mű- és valódi élvezetek*, 212–218, 218.

²⁸ KÁLMÁN C., „Mándy kitépett füzetlapjai”, 49.